

TEVKİ'

görüldüğü gibi Hârizmşahlar'a ait bazı belgelerde tevkî' aynı zamanda mühür anlamına da gelmektedir. Nitekim Sultan Sençer'in bir fermanında, "Bizim emir (ferman) ve mührümüz (tevkî') olmadan hiç kimseye bir tek buğday tanesi ve altın dinar verilmesin" denilmektedir (Müntecebüddin Bedî', s. 68-69). Bu şekilde Türkmen hânedanları ve XVII. yüzyıldan itibaren Safevî belgelerinde de "hükümdarın mührü" mânasını taşımaktadır. Anadolu Selçuklularında tevkî'e dair ilk olaya II. Süleyman Şah devrinde (1196-1204) rastlanır. Tevkî'lere bir sefere çıkılacağı zaman askerlerin toplanması istendiğinde, eman verildiğinde, tutuklular serbest bırakıldığında, bir göreve tayin beratında ve mezâlim mahkemesi kararı gibi fermanlarda tesadüf edilmektedir. Buna göre tevkî' Anadolu Selçuklularında ferman ve menşurlarda kullanılmaktaydı. Anadolu Selçuklu sultanlarının tevkî'lerinde "el-minnetü lillâh, el-mülkü lillâh" gibi ibareler yer alıyordu. Bu tevkî'leri ketebe-yi dergâh ve münşîler yazardı. Divan kararlarına vezirler tevkî' koyardı. Memlûkler idaresinde tevkî' ale'l-kısaş usulü devam ettirilmiş, ilk zamanlar bu görev "kâtib-i derc" (kâtib-i dest) adı verilen görevliler tarafından yürütülmüştür. Daha sonra sır kâtibi denilen Dîvân-ı İnşâ reisinin başlıca görevleri arasında sayılmıştır. Sultanlar bu görevliyi zaman zaman denetlerdi. Memlûkler devrinde sultanların iktâ menşurlarına imza yerine geçmek üzere yazılan alâmetlere de tevkî' adı verilmekteydi. Bu tevkî'ler malî divanların en yüksekî olan Dîvân-ı'nazar'da saklanırdı. Memlûkler döneminde tevkî' daha çok "tayin menşuru" anlamında kullanılmıştır (İbn Fazlullah el-Ömerî, bk. İndeks; Kalkaşendî, bk. İndeks). Osmanlı Devleti'nde hükümdara ait fermanlar nişancı ve tevkî' denilen görevliler tarafından hazırlanırdı (bk. NİŞANCI).

BİBLİYOGRAFYA :

Mücmelü't-tevârih ve'l-kısaş (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1318 hş., s. 428-430; Müntecebüddin Bedî', *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Muhammed Kazvîni - Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş., s. 68-69; Muhammed b. Abdülhâlik el-Meyhenî, *Destür-ı Debîrî* (nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1962, s. 29; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddin-i Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, s. 32, 62, 72, 215; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 91, 130, 150, 155-156; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-muştalahi's-şerîf* (nşr. Semîr ed-Dürübî), Kerek 1413/1992, tür.yer.; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (nşr. Kılıslı Muallim Rifat), İstanbul 1928, s. 281; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, bk. İndeks; Uzunçarşılı, *Medhal*, tür.yer.; a.m.f., *Merkez-Bahriye*, s. 214-227; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 211, 219; Osman Tu-

ran, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 24-25, 28, 179; H. Busse, *Chalif und Grosskönig: Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beirut 1969, s. 305-309; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1981, s. 61, 198; Mehmet Aykaç, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönem İdarî Teşkilâtında Divânlar: 132-232/ 750-847*, Ankara 1997, s. 45-46; Corci Zeydân, *İslâm Uygarlığı Tarihi* (trc. Nejdet Gök), İstanbul 2004, I, 320-324; Nâci Ma'rûf, "et-Tevkî'âtü'd-tedrisiyye", *Mecelletü'l-Külliyeti'l-edeb*, VI, Bağdad 1963, s. 5-52; Nejat Göyünç, "Tevkî", *İA*, XII/1, s. 217-219; F. Babinger - [C. E. Bosworth], "Tawki", *EP* (ing.), X, 392-393.

ERDOĞAN MERÇİL

TEVKİ'

(التوقيع)

Altı çeşit yazıdan biri.

Sözlükte "alâmet, nişan, tuğra, padişah tuğrasını taşıyan ferman" anlamına gelen **tevkî'** hat sanatında sultanlara ait belgelerde kullanılan yazı çeşidinin adıdır. Aklâm-ı sittenin ana üslûplarından sayılan tevkî' kalemî kâtib ve şair Yûsuf Lakve tarafından sülûs yazıdan geliştirilmiştir. Abbâsî Halifesi Me'mûn'un vezirlerinden Fazl b. Sehl (ö. 202/818) çok beğendiği bu yazıya "er-riyâsî" adını vermiş, divandan çıkan ferman ve mektupların bu yazıyla yazılmasını emretmiştir. Daha sonra "kalemü't-tevkîât" denilen bu yazının kalem ağzı eni sülûs kalemî kadardır. Harflerinin yarısı düz, yarısı yuvarlak hatlardan oluşur. Sülûs yazıya göre boyları, çanakları ve küpleri daha küçüktür. Sülûs elifinin boyu kaleminin noktasıyla yedi noktaya yaklaşırken tevkî'in elifi beş noktadır. Bitişmeyen harfleri de birbirine yaklaşarak, ilişerek bitişir. Tevkî' yazıda harflerin kaide ve biçimleri sülûs kalemine uymakla beraber

aralarında bazı farklar vardır. Sülûse nisbetle tevkî'de harfler daha yuvarlaktır. Yazı satır çizgisinde yazı bitimine doğru yükselir. Ortada yazılan ayın, fâ, kâf ve mîm harflerinin düğümü genelde açık olup bazan silinir. Tevkî'de kullanılan râ-yı mukavvara (bitiminde yukarıya doğru yükselen râ harfi), er-râü'l-betra (bitişçi çok kısa), vâvü'l-mukavvara (kâf gibi yukarıya doğru kavimli vâv) el-vâvü'l-betra ve aynü'l-betra (küçük kısa) sülûs yazıda pek kullanılmaz (Kalkaşendî, III, 100).

IV. (X.) yüzyılın başlarına kadar devam eden, "el-hattu'l-mevzûn" diye adlandırılan dönemde tevkî' yazı Dîvân-ı İnşâ'da çok kullanılması sebebiyle işlenip geliştirilmiştir. Ayrıca tevkî'den onun kurallarına uyan rikâ' yazı (hatt-ı icâze) çıkarılmıştır. Hat sanatında "el-hattu'l-mensûb" adı verilen dönemi başlatan İbn Mukle ve kardeşi Ebû Abdullah Hasan yazı çeşitlerinde bir ayıklama ve sınıflandırma yaparak ana üslûpları belli ölçülere ve kurallara bağlamışlardır. İbn Mukle özellikle tevkî' yazının estetik değer kazanmasında büyük çaba harcamıştır. İbnü'l-Bevvâb aklâm-ı sittenin belirlenmesinde yeni bir çığır açmış, İbnü'l-Hâzin diye bilinen Ebül-Fazl Ahmed b. Muhammed ed-Dineverî tevkî' yazının klasik ölçülerini ortaya koymuştur. Selçuklu divanlarında ve Osmanlılar'da Fâtihten Sultan Mehmed devrinde divanî yazının belirip gelişmesine kadar tevkî' yazı kullanılmıştır. Osmanlı hat ekolünde mushafın sûre başları, âyet sayısı ve nâzil olduğu yeri belirten kısımlarda ve hat albümlerinde tevkî' yazı sınırlı olarak yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 100; Abdurrahman b. Yûsuf İbnü's-Sâyîğ, *Tuḥfetü üll'l-elbâb fi şinâ'ati'l-haḫ ve'l-kitâb* (nşr. Hilâl Nâci), Tunus 1967, s. 42; Müstakimzâde, *Tuḥfe*, s. 611-612; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde*

Seyh
Hamdullah'ın
bir satır tevkî',
üç satır rikâ'
hattıyla
yazdığı kıta
(TSMK,
Emanet Hazinesi,
nr. 2084)

Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli (haz. Uğur Derman), Ankara 1972, I, 95; Nihad M. Çetin, "İslâm Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi (Yâkut Devrinin Sonuna Kadar)", *İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 22; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 58-59.

MUHİTTİN SERİN

TEVLİD

(التوليد)

İstişhâd asrından sonra ortaya çıkan kelimeler, yeni kelime türetimi ve mevcut kelimelere yeni anlam yükleme mânasında filoloji, başka bir şairin kelime, söz ve temasını farklı şekilde kullanma anlamında belâgat terimi.

Sözlükte "doğurmak" anlamındaki vilâd (vilâdet) kökünden türeyen tevîd "doğurtmak, bir şeyden başka bir şey meydana getirmek" mânasına gelir. Arap edebiyatı ile Arap filolojisinde tevîd yabancı unsurların Arap toplumuna girip onlarla birlikte yaşamasını, müvelled ise bu sınıftan kişileri ifade etmek için kullanılıyordu. Daha sonra tevîd, istişhâd asrı Araplar'ı arasında yaygın olmayan yeni tabir ve kelimelerin Arapça'da yer almasını, müvelled yeni tabir ve kelimeleri belirtmeye başlamıştır. Tervîd ve müvelledî bu anlamda kullanılan ilk Arap dilleri Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) ve Yûnus b. Habîb'dir (ö. 182/798) (Hilmî Halîl, s. 157). I. (VII.) yüzyılın sonu ile II. (VIII.) yüzyılın başında müvelled ile eş anlamlı kullanılan diğer bir kelime **muhdestir** (a.g.e., s. 159). Müvelled, dahîl, murreb, a'cemî kelimeleriyle aynı ve daha dar anlamda Arapça'ya yabancı dilden gelen kelimeleri de ifade ediyordu. Günümüz Arap filolojisinde bu sonuncu olgu "el-iktirâzu'l-lugavî" başlığı altında ele alınmaktadır (a.g.e., s. 73). Tervîd ve müvelled zaman zaman her çeşit dil yanlışını ifade eden "lahn" kavramıyla karıştırılmıştır. Meselâ Sa'leb kelimeye meydana gelen her türlü değişimi müvelled şeklinde nitelemiştir (Süyûtî, I, 310). Çağdaş dil bilimcilerden İbrâhim Enis, Arap dili geleneğindeki bu değerlendirme ve delâlet biçimini, İslâm'la değişen kelimelerin diğerlerinden ayrı tutularak müvelled sayılmamasını eleştirmektedir (Hilmî Halîl, s. 175, 176). İslâmî terminolojide yerleşmiş kelimeler dışında kalan yeni kelimelerin bir tür bozulma diye görülmesi yaygın bir kabuldür. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî ile İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin eserlerinde olduğu gibi pek çok sözlükte müvelled kelimelere yer verilmemiş, eğer yer verilmişse bu

kelimeler ya kusurlu sayılmış ya da önceki dönemde bulunmalarından dolayı alındıkları belirtilmiştir (Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîki, s. 14). Bu çerçeveye giren bir kelime Arapça'nın kalıplarına uyum sağlamışsa Arapça kabul edilmiştir (Bakalla, s. 73). Süyûtî bu doğrultuda müvelled kelimelerin sözlük ve gramer alanında delil olarak kullanılmayacağını söylemiştir (el-Mühzir, I, 304). Müvelled kelimeler konusundaki bu olumsuz yaklaşım Firûzâbâdî ile aşılmıştır. Firûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhîtte bu tür kelimelere ve bilimsel terimlere, özellikle fıkıh ve aruz terimlerine geniş biçimde yer vermiştir (Hilmî Halîl, s. 178). Yaklaşık 150'lere (767) kadarki devreyi kapsayan ihticâc devrinden sonra yaşamış müvelled / muhded ediplerin şiirleri söz konusu döneme ait kelimeler gibi sözlük ve gramerde referans değeri taşımaz (bk. MÜVELLEDÛN).

Arap dil bilimi çalışmalarında tevîd bugün daha çok Batı dil bilimi çalışmalarındaki "neolojizm" karşılığında kullanılmaktadır (Vardar, s. 223). Batı'da neolojizm olgusu yeni kelimeler türetme ve mevcut kelimelere yeni anlamlar yükleme biçiminde iki grupta değerlendirilmektedir (Darmesteter, s. 31-32). Arap filolojisinde lafız ve mâna iştikakı şeklinde ikiye ayrılan türetme yolları günümüzde pek çok Arap dilcisine göre bu tasnife uymakta, buna bağlı olarak Arapça'nın bütün gelişim yollarını karşılamak üzere "isrâû'l-luga" ve "tenmiyetü'l-luga" (dilnin zenginleştirilmesi ve geliştirilmesi) gibi terimlerle birlikte tevîd terimi de kullanılmaktadır. Tervîd daha özel bir türetmeyi ifade eden "et-tevlîd bi't-terceme" ve belli ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmadığı halde bazı yazarların veya konuşmacıların dilde yenilik yapma hevesiyle kelime uydurmalarını anlatan "et-tevlîdü'l-marazî" gibi tabirler içinde de kullanılmaktadır (Hilmî Halîl, s. 182, 651).

Belâgatta Tervîd. Belâgatın bedî' dalında hem lafız hem mâna sanatlarıyla ilgili olan tevîd, kelimenin "bir şeyden başka bir şey üretilip meydana çıkarmak" anlamından doğup terim haline gelmiştir. Yaygın anlamıyla tevîd, bir şairin başka şaire ait lafız veya mânayı alıp kendi şiirinde ayrı bir anlam ve temada kullanması, bir anlam ve tema halinde ortaya koymasındır. Serika, intihal, tazmin, iktibas, nakil gibi türlerle de ilgisi bulunan tevîdî "nakil" başlığı altında ele alan ve "şairin başkasına ait belli temadaki kelimeyi şiirinde farklı temaya naklederek kullanması" biçiminde ilk tanımlayan kişi Ebû Ali el-Hâtimî'dir (ö. 388/998). Ebû Hilâl el-Askerî konu-

yu ilk defa, "başkasının güzel bir konumdaki ifadesini latife yollu çirkin, çirkin bir sözünü güzel yoruma dönüştürerek sunmak" anlamında "telattuf" adıyla ele almıştır (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 482). İbn Reşîk ise bunu "telattuf ve tevîd" diye anarak "şairin başkasına ait bir mânadan yeni bir mâna üretmesi veya ona ziyade bulunması" biçiminde tanımlamıştır (el-Umde, I, 233). İbn Münkız, telattuf başlığıyla ele aldığı tevîdî "başkasının sözüyle kendi sözünü birleştirerek onlardan üçüncü bir söz üretmek" şeklinde tarif etmiş (el-Bedî, s. 284), ayrıca "başkasının anlamını farklı muhtevada kullanmak" diye tanımladığı "nakil" başlığı altında (a.g.e., s. 205-212) yine başkasının uzun, kısa, fasih ve fasih olmayan sözlerini uzununu kısaya ve aksine, fasihi fasihe, fasihi fasih olmaya ve aksine çevirmek şeklinde ayrı başlıklar altında kaydettiği nakil çeşitleri içinde de birçok örnek vermiştir (a.g.e., s. 183-193). İbn Ebû'l-İsba' tevîdî lafız ve mânaya yönelik olarak iki kategoride incelemiştir, Safiyyüddin el-Hilîlî, İbn Hicce, İbn Ma'sûm ve Abdülganî en-Nablusî gibi müellifler de konuya bu bağlamda yaklaşmıştır. Hatîb el-Kazvî'nî tevîdî hafî bir serika türü saymış, onun *Telhîsü'l-Miftâh*'ına şerh yazan belâgatçılar da kendisine uymuştur. Lafız tevîdî bir tür serika ve intihal sayılarak eleştirilirken mâna tevîdî güzel ve bedî kabul edilmiştir.

Lafız ve mâna tevîdine örnek olarak İslâm kahramanlarından Mus'ab b. Zübeyr atının bir yanına "udde" (savaşa hazırlık) damgasını, muhalifi Haccâc'ın eline geçen atın diğer yanına Haccâc "li'l-firâr" (kaçmaya hazırlık) damgasını vurmuş, böylece övgü konumundaki söz yergi konumuna aktarılmıştır. Şiirden örnek bağlamında İmru'ülkays b. Hucr'un "وقد أمتدي والطيور في / بمنجرد قيد الأوابد هيكل" (Bazan erkenden ava çıkarım, kuşlar henüz tüneklerindeyken, yaban hayvanlarının kemendi olan müheykel bir atla) beytine nazîre olarak yazılan "لها منظر / قيد النواظر لم يزل / يروح ويغدو في خفاره الحب" (O dilberin öyle bir cemali vardır ki âdeta gözleri kamaştırır kementtir. Aşkıma o pürhâyâ cemal içinde döner dolaşır) beyti verilebilir. İlk beyitte "kaydû'l-evâbid" (vahşilerin kemendi) ifadesi av teması bağlamındayken ikinci beyitte "kaydû'n-nevâzir" (bakan gözlerin kemendi) şeklinde nesib / gazel temasına dönüştürülmüş ve son beyit bu iki ifadeye dayanılarak üretilmiştir. "Başkasının mâna ve temasını onun lafızlarını kullanmadan farklı mâna ve temaya aktarmak ve bu ikisinden üçüncü bir söz üretmek" biçiminde tanımlanan mâna tevîdine ör-